

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXIX (2021).
Книжка / Issue 1

ВСЕРУСКИ ОБЩЕСТВЕН КОМИТЕТ ЗА УВЕКОВЕЧАВАНЕ ПАМЕТТА НА П. А. КРОПОТКИН (ВОК): ПОСТИЖЕНИЯ И ГРЕШКИ (КЪМ 100-ГОДИШНИНАТА ОТ СЪЗДАВАНЕТО НА КОМИТЕТА)

Сергей В. САЙТАНОВ*

ALL-RUSSIAN PUBLIC COMMITTEE (ARPC) FOR PERPETUATING THE MEMORY OF P. A. KROPOTKIN: ACHIEVEMENTS AND MISTAKES (DEDICATED TO THE COMMITTEE'S 100TH ANNIVERSARY)

Sergey V. SAYTANOV

Abstract: *The All-Russian Public Committee (ARPC) for perpetuating the memory of P. A. Kropotkin, the most famous Russian theorist of anarchism, was established in 1921 after his death on 8 February. It reflected many disagreements in Russia's anarchist movement, as well as contradictions between scientific and political activities within the Committee itself. These unsolved problems led to its conflict with the Soviet Union and the latter's annihilation. The ARPC's failure to resolve these contradictions was not its main mistake. However, it had significant scientific, publishing and museum achievements which enabled Peter Kropotkin's creative heritage to be preserved, at least to some extent.*

Keywords: *Peter Kropotkin, Sofia Kropotkina, Vera Figner, Nikolai Lebedev, Peter Kropotkin House Museum, committee, conflict, anarchist, scientific activity.*

През настоящата година отбелязваме годишнина от смъртта на великия руски учен и мислител, географ и теоретик на анархизма – Пьотър Алексеевич Кропоткин, влиянието на чиито идеи се признава и до днес в целия свят. Същевременно ние отбелязваме и юбилея от създаването в Москва през 1921 г. на Всеруския обществен комитет (ВОК) за увековечаване на паметта на П. А. Кропоткин. В тази връзка е необходимо още веднъж да се подчертае особена-та роля на Комитета за съхраняването на творческото наследство на великия руски мислител, а така също и важноста на голямата културно-просветна работа, която провеждат членовете на Комитета при особено сложната обстановка както в Русия като цяло, така и в самия Комитет. Още повече че дейността на тази, единствена по това време в Русия, дълго време съхранила своя статус, обществена организация, занимаваща се с изучаването и популяризирането на богатото наследство на Кропоткин, е достойна за отделно изследване както по линия на уникалния опит и значителните постижения, така и по линия на допуснатите грешки.

* **Сергей В. Сайтанов** – професор, доктор, Международна академия за славянско просвещение „Св. св. Кирил и Методий“, Москва, Руска федерация; @ ser.saitanov@gmail.com

Пьотър Алексеевич Кропоткин е уникална и в много отношения противоречива фигура в руската история на границата между XIX и XX век. В революционните среди от това време той имал огромен авторитет. Наричат го дори „дедушкой русской революции“ [Кондратьева, Т. А. 2002, pass.]. Както посочва изтъкнатата изследователка на анархизма на П. А. Кропоткин, Н. М. Пирумова, член на основаното през 1884 г. в Лондон „Фабианско общество“, привърженикът на еволюционния преход към социализъм Бърнард Шоу, нарича Кропоткин „един от светците на века“ [Пирумова, Н. М. 1991, с. 38].

В същото време Пьотър Алексеевич има много трудни отношения с руските анархисти, особено след завръщането си от принудителната емиграция в революционна Русия. И ако приживе, той е признат лидер и символ не само на руското, но и на световното анархистично движение и неговите идейни, организационни и тактически различия още не са подлагани на силна критика от повечето руски анархисти, то след смъртта му те се изтъкват все по-отчетливо от идейните му наследници.

Преди всичко идейните разногласия ясно се проявяват в публикациите на теоретичните на руския анархизъм в пресата. Главна арена на техните дискусии и сблъсъци в многочислени спорове става „Всеруският обществен комитет за увековечаване паметта на П. А. Кропоткин“ (ВОК), основан с разрешението на болшевиките на 18 септември 1921 г. в Москва. В този комитет влизат анархисти от различни направления, а също и бивши народници, преки предшественици на руския анархизъм, по правото на участници в някои секции на Комитета.

Организаторите на Всеруския комитет са: почетен председател – вдовицата на Кропоткин – София Григориевна Кропоткина; председател – една от първите революционерки в Русия, народник, която също като Пьотър Кропоткин не приема болшевишкия октомврийски преврат в Русия – Вера Николаевна Фигнер. За помощник на председателя е избран руският философ и теоретик на анархизма Алексей Боровой, за секретар – анархистът и пръв биограф на Кропоткин – Николай Константинович Лебедев, а за касиер – народникът Евгений Павлович Ростковский.

Независимо от анархистично-народоволческия състав на ръководството на Комитета и въпреки опитите на редица анархисти да превърнат ВОК в център на анархистичното движение, София Григориевна Кропоткина¹ и близкото ѝ обкръжение, разбирайки опасността и неосъществимостта на подобна стъпка, настояват за обществен (непартиен) характер на създадената организация. Комитетът потвърждава, че не иска от своите членове да изповядват нито анархизма, нито какъвто и да било друг „Символ на вярата“, и поставя като изискване само едно условие: „дейността на членовете и секциите на Комитета да не противоречи на принципите и идеите на Кропоткин“ [ГАРФ, Ф. 1129. Оп. 4. Д. 114].

Това дава възможност в състава на Комитета да влязат много представители на научни и културни организации: музеи, научни общества, издателства, учебни и изследователски институти, видни деятели на науката и културата, крупният представител на инженерно-техническата наука П. А. Палчински, биолозите М. А. Мензбир и А. Ф. Фортунатова, библиографът Д. И. Шаховски, писателят В. В. Вересаев и др. Във ВОК са представени още Музеят на революцията, Централният географски музей, Руското библиографско общество, Руското географско общество, Геоложкият комитет, Пушкинското общество, Музеят на Толстой, издателствата „Задруга“, „Глас на труда“ и други научни и обществени организации, учебни заведения и т.н. [Леонтьев, Я. pass.].

¹ София Григориевна Кропоткина (родена Ананиева-Рабинович, 1856–1941) е родена в Киев. Завършва гимназия в Томск, където нейният баща е заточен. В края на 70-те години на XIX век заминава в чужбина да учи биология. През май 1878 г. се запознава с П. А. Кропоткин в Швейцария и през есента на същата година става негова съпруга. След смъртта на мъжа си, до 1938 г. е почетен директор на Музея на П. А. Кропоткин в Москва и се занимава преди всичко с превода на неговите съчинения на руски език. Погребана е на Новодевичевското гробище.

В състава на ВОК могат да се срещнат имената и на учени от европейска величина, и на дейци на кооперативното движение. Сред членовете на Комитета са обществените деятели И. И. Горбунов-Посадов и В. Г. Чертков, старите революционери М. Ф. Фроленко, А. В. Якимова-Диковска, М. П. Сажин, М. О. Шебалина, Н. И. Ракитников, А. И. Корнилова-Мороз и др. Заедно с това забележителна роля във ВОК играят и почти всички съществуващи течения в анархизма: анархисти комунисти, анархисти синдикалисти, анархисти универсалисти, анархисти федералисти, анархисти индивидуалисти, толстоисти, групата „Почин“ и др. Има представители на народovolците и на анархистичната младеж [Kropotkin, P. 1980, pass.].

Комитетът е оглавен от най-възрастната, след П. Кропоткин, руска революционерка В. Н. Фигнер², която заема длъжността председател на Изпълнителното бюро на Комитета. Тя, както и Кропоткин, през 70-те години участва в народническото движение в Русия. И както Кропоткин, тя също се оттегля от политическа дейност и съсредоточава усилията си върху обществените организации. Главната причина, поради която съдържано отнасящата се към много обществени начинания на новата епоха и, без да бъде анархистка, В. Фигнер се съгласява да оглави ВОК, се заключава вероятно в това, че с Кропоткин я свързва приятелски отношения, пропити с особена топлина и взаимно уважение независимо от относителната краткост на тяхното познанство. „В него хармонията на писателя и човека е пълна – пише В. Н. в некролога на П. А. Кропоткин, – и това прави очарователно впечатление. Целият му живот, във великото и малкото, дори до всекидневните дреболии е чист и в хармония с неговите революционни възгледи и социални идеали“ [Фигнер, В. 1931, с. 295].

Начело на ВОК е избраното на 6 ноември 1921 г. Изпълнително бюро (ИБ), председател на което става В. Н. Фигнер. Освен нея в ИБ влизат С. Г. Кропоткина (почетна председателка), П. И. Налчински (заместник-председател), Н. К. Лебедев (секретар), А. А. Карелин и Н. К. Муравъов. Отначало Комитетът бил възглавяван от В. Н. Фигнер, а от 1934 г. – от вдовицата на П. А. Кропоткин – С. Г. Кропоткина [Маркин, С. Г. 2002, с. 34].

Като главна своя задача ВОК си поставя съхраняването и популяризирането на творческото наследство на Пьотър Алексеевич Кропоткин. А основен културно-просветен център и хранилище на книги, документи и други културни и материални ценности трябва да стане Домът музей „П. А. Кропоткин“ на Щатната улица (сега „Кропоткин“), дом 26, където Пьотър Алексеевич е роден и живее през детството си. И през есента на 1921 г. ИБ на Комитета пристъпва към създаването на такъв музей. Властите още преди това, с решение на Моссъвета от 15 февруари 1921 г., разрешават дом 26 да бъде превърнат в музей на Кропоткин. Завеждащ и хранител на архива е М. П. Шебалин. На 9 декември 1923 г. (рожденият ден на Кропоткин) музеят е отворен [Палестинская территория..., pass.].

През 20-те години от гр. Дмитров в музея са пренесени архивът и библиотеката на П. А. Кропоткин. Първоначално те са основни експонати в музея, редом с предадените от вдовицата на мислителя книги, ръкописи, писма, фотографии, рисунки и други материали, натрупани по време на престоя му в Русия. Освен това благодарение на голямата помощ на английския комитет оказана на музея, през 1925 г., София Кропоткина успява да донесе от Англия останалите

² Вера Николаевна Фигнер (по съпруг Филипова, 1852–1942) – руска революционерка, терористка. Участва в „хождени в народ“, сътрудничи на „Земя и воля“. Член на Изпълнителния комитет на „Народна воля“, по-късно е есерка, но излиза от партията след разобличаването на Е. Ф. Азеф и последвалото разочарование от терора. След Февруарската революция е председател на Комитета за оказване на помощ на освободените каторжници и заточеници; член на Изпълкома на Катедската партия и кандидат за Учредителното събрание, член на Предпарламента на Русия. Застъпва се за продължаването на войната с Германия. Не приема Октомврийския преврат. През 20-те години участва в създаването и дейността на повече от 15 обществени организации в Русия. През 1922 г. на тържествено събрание в Музея на Революцията е отбелязан 70-годишният ѝ юбилей. От 1926 г. получава персонална, пожизнена пенсия като участник в групата по убийството на император Александър II. През 1932 г. нейната и на още четирима души пенсия е увеличена на 400 рубли месечно. През 1932 г. е публикувано пълно събрание на нейните съчинения в седем тома и се провеждат тържества в чест на 80-годишния ѝ юбилей.

там библиотека, архив и вещите от работния кабинет на съпруга си. Голям брой от изнесените от Брайтън материали София Григориевна предава в музея, но част от тях оставя за лично ползване в дома в Дмитров, където умира Кропоткин [**Любина, Г.** pass.].

Към музея съществува научна библиотека с книги от библиотеката на П. Кропоткин и материали от неговия архив, предназначени за научните работници. Паралелно е създадена общодостъпна безплатна читалня за всички желаещи, в която са събрани съчиненията на Кропоткин и литература по революционното движение. В залата за конференции на имението, която побира до 300 слушатели, докато секцията не е завладяна от анархистите, се провеждат интересни беседи в памет на П. А. Кропоткин. Комитетът на музея продължава да комплектува фонда, грижи се и за инвентаризация на всички сгради в Москва и провинцията, свързани с името на Кропоткин. Около това наследство се разгръща и научната работа на музея.

Междувременно историята на музея през 20-те години се свързва със серия от конфликти между екстремистки групировки на анархистите и ръководството на музея. По това време в съветска Русия продължават да действат разпръснати организации на анархисти. По данни на Ю. А. Щетинов в периода от края на 1920 до средата на 1921 г. в губернските градове на Русия още действат 21 групи от анархисти, а в уездните и други населени пунктове – 22 групи [**Щетинов, Ю.** 1984, с. 4].

Около музея на Кропоткин се групират и останалите след чистките анархисти. Свободният достъп в музея (входът е безплатен), наличието на библиотека и читалня, изнасяните лекции и доклади – всичко това може да превърне музея в център на пропаганда на анархизма. Освен това анархистическата секция при Комитета е една от последните, легално съществуващи в СССР организации на анархисти.

Именно тази страна от дейността на Комитета е най-малко успешна. Нещо повече, именно тя е главният източник на вътрешни конфликти в живота на Комитета. Тези конфликти, от една страна, са следствие от борбата между фракциите в самата секция на анархистите, а от друга страна, са предизвикани от опитите на част от анархистите да се противопоставят на останалите членове на Комитета. Действията на секцията на анархистите особено много обиждат София Кропоткина: „Идват, пушат, замърсяват, а помощ от тях никаква – пише тя, – цялата тази стара история сред нашите другари, а и сред много други: малцина могат да градят, но и не го правят, а когато нещо се прави, идват, завладяват и после разрушават“ [**ГАРФ. Ф.** 5969. Оп. 1. Д. 100. Л. 158, 160].

Започнали през 1921 г., тези стълкновения продължават до 1925 г. (групата на А. Атабемян, А. А. Карелин, А. А. Боровой) и стават особено остри през 1928–1930 г. (групата на Боровой). Анархистите претендират не само за „чадъра“ на музея над тяхната „антидържавна дейност“, както я определят болшевиките по това време, но смятат себе си за истински и единствени наследници на идеите на П. Кропоткин, предявявайки мними права над неговата библиотека и архив [**Музей П. А. Кропоткина...**, 1928, pass.; **Старостин, Е.** 1982, pass.].

Подобни разпръпки само усложняват работата и функционирането на музея. Не представлява трудност да се забележи, че за Вера Фигнер значението на ВОК и музея далеч надхвърля рамките на собственото им идейно съдържание: тя вижда в тях, преди всичко, център на независима идейна и културна работа. Вера Николаева напълно осъзнава и своята консолидираща роля в това начинание, и отговорност за неговата съдба. В същата 1928 г. една от създателките на музея – Наталия Александровна Лебедева-Критская, пише до Фигнер следното: „Нима и в Комитета на Кропоткин Вие не обединявате всички нас? Колко често сме отпускали ръце в безнадеждност и от безучастното отношение на много хора и само от Вас намирахме подкрепа. Вашите думи „Веднъж започнато делото, трябва да се доведе до края“ станаха наш лозунг“ [**ЦГАЛИ, Ф.** 1185. Оп. 1. Д. 544. Л. 33].

Успоредно с това конфликтът от 1928 г. във ВОК и музея води до окончателно разцепление в средите на анархистите. Вера Николаевна обаче няма намерението да опетнява името си в бурята на вътрешните конфликти на анархистите, от разбирането на чиято същност е твърде далеч. Още по-чужда на Фигнер е стилистиката на тези конфликти. Именно в светлината на

изброените обстоятелства и следва, по наше мнение, да се разглежда намерението на В. Н. Фигнер през 1928 г. да напусне поста председател на ВОК, както и последвалият отказ от това намерение [Леонтьев, Я. 1992, с. 82–123].

ВОК в конфликт с болшевиките

Междувременно от края на 20-те години се влошава и финансовото състояние на ВОК. През 1933 г. сътрудници на ОГПУ (наказателен орган на Държавна сигурност) проверяват на книжния фонд на музея. В резултат от библиотеката на музея са иззети 6 коли книги, които уж не се отнасяли към дейността и творчеството на Кропоткин. А един от организаторите на музея, секретар на ВОК и най-близък помощник на София Григориевна Кропоткина – Николай Лебедев – е принуден да напусне поста си. За целия период на своята работа във ВОК Николай Константинович Лебедев редактира посмъртното издаване на редица трудове на Кропоткин и ръководи цялата редакторска работа по издаването на неговите съчинения. Лебедев бил автор на първата появила се в болшевишка Русия биография на Кропоткин. А като анархист Николай Лебедев вярва, че всеки трудещ се трябва сам да намери свобода за себе си, извън принадлежността си към каквито и да е политически групировки [ГАРФ, Ф. 7. Оп. 4. Д. 94. Л. 5].

Апелът на Вера Фигнер към председателя на ОГПУ В. Р. Менжински и члена на ЦК А. С. Бубнов по повод изземването на книгите и заплахата Н. К. Лебедев да бъде изселен от Москва, по същество представляват отчаян опит да се спаси ВОК. Освен това в условията на създалата се в музея отчайваща финансова ситуация ръководството на ВОК се обръща към държавата за материална подкрепа. Обаче всички тези опити при условията на политическата реалност от средата на 30-те години се провалят.

Негативната страна на държавната помощ е не толкова намеса във всички сфери на дейността на музея, колкото бюрократизъм и формализъм на държавните чиновници. След молбата за държавна помощ с дейността на музея през 1932–1933 г. се заемат различни държавни комисии. Например експертът обвинител „Н. М.“ упреква музея в архаичност и в това, че в него личността на Пьотър Кропоткин, при това тенденциозно представена, изчерпва всичко. Все пак ръководството на музея се опитва да запази достойнство и чувство на мяра, напомняйки, че „те (иллюстративните материали – бел. авт.) в никакъв случай не трябва да променят характера на музея, и не трябва да го превръщат в изложба на лозунги, цитати и таблици“ [ГАРФ, Ф. 1129. Оп. 4. Д. 35а. Л. 238].

Събранието на ВОК на 28 май 1933 г. утвърждава нов „Регламент“ на ВОК. Той само официално регистрира това, което вече се е случило на практика. Вече не става и дума за някаква пропаганда на възгледите на великия революционер. Акцентът в дейността на ВОК е пренесен върху научната област: обработка на архива и подготовка на „критически проверено“ издание на събраните съчинения на Кропоткин. София Григориевна Кропоткина е оставена като пожизнен почетен председател на ВОК, но реалната власт получава нейният нов секретар В. А. Перелешин, за когото Вера Николаевна Фигнер се изказва с горчива ирония.

Провалът на опита да бъде спасен ВОК като независима обществена структура убеждава В. Фигнер, че нейният личен авторитет и ореол на стар революционер вече значат малко. Опитите на В. Н. Фигнер да спаси Н. К. Лебедев и библиотеката на Кропоткин, нейното обръщение към В. Р. Менжински нямат очаквания ефект. На 14 януари 1934 г. Вера Николаевна демонстративно се оттеглила от поста на председател на Изпълнителното бюро на ВОК. Може би този акт не е официално регистриран³.

Нова надежда за спасяването на музея проблясва във връзка с подготовката за честване на 100-годишнината от раждането на Пьотър Алексеевич Кропоткин, което трябва да се състои през 1942 г. И през 1933 г. в музея се разгръща интензивна работа по завършване каталога на научната библиотека, съставяне библиография на трудовете на Кропоткин и т.нар. „Кропотки-

³ В писмо на А. Н. Макаревски до В. Фигнер от юли 1937 г. той определено я счита за ръководител на ВОК и музея [ЦГАЛИ, Ф. 1185. Оп. 1. Д. 574. Л. 7-7об], но фактически нейната дейност във ВОК след 1934 г. е прекратена.

ана“ (списък на публикациите за него). Всички усилия на музейните работници са хвърлени за подреждане на архива. На руски език са преведени съчиненията на П. А. Кропоткин, писани на чужди езици, разшифровани са ръкописи и се възпроизвеждат като машинописен текст. Завършва работата по описване „Архива“ на Кропоткин [Любина, Г. И. Судьба музея Кропоткина... , pass.].

Но съдбата на музея е вече предрешена. Продължаващото тежко финансово положение и влошената политическа конюнктура принуждават София Кропоткина на 2 октомври 1938 г. да предаде музея като дар на съветското правителство. Кропоткина подписва акт за предаване музея на държавата с надеждата, че тя ще го съхрани. Приемайки неизбежното, София Кропоткина се опитва предаването на музея да мине достойно, на най-високо ниво. Тя иска лично да връчи на председателя на Съвета на народните комисари М. И. Калинин своята нотариално заверена дарствена грамота.

Отначало новият директор поръчва на специален екип да състави план за експозиция „достойна за паметта на Кропоткин и отговаряща на изискванията относно съветския музей от епохата на социализма“ [ГАРФ, Ф. 1129. Оп. 4. Д. 37. Л. 2]. Още на следващата година оказалият се под управлението на Наркомпрос на РСФСР музей прекратява съществуването си. През 1939 г. музеят е закрит, отначало под претекст за „възстановителен ремонт“, а после, през 1940 г. е създадена ликвидационна комисия и през 1941 г. експонатите са предадени на други музеи, архиви и библиотеки, а самият музей на П. А. Кропоткин е окончателно закрит [Одолламская, З. Дом Кропоткина... , pass.]. Същата участ постига и Комитета [Тюрин, С. 1924, с. 216–238].

Постижения и грешки на ВОК

Необходимо е обаче да се отбележат редица важни постижения на Всеруския комитет за увековечаване паметта на П. А. Кропоткин. Преди всичко неocenима заслуга на Комитета е именно събирането и съхранението на предмети и литература, принадлежали на Пьотър Алексеевич. Освен това Комитетът се занимава и със значителна научна работа, свързана с изследване на творческото наследство на Кропоткин, популяризация на неговите идеи и разпространение, както на неговите работи, така и на литературата, свързана с него. ВОК провежда музейна и архивна работа, свързана със събирането и обработката на източници за П. А. Кропоткин. За съжаление, не е съдено тази дейност на Комитета да стигне до края.

Ръководството на музея не храни и най-малки илюзии относно политическите мотиви за решението на органите на властта и, за да съхрани музея като обществена организация, настойчиво се опитва да очисти музея от анархисти от радикалното течение. Опитвайки се да примири различните течения в анархизма около името на Кропоткин и балансирайки между научното и политическото направление в дейността на ВОК и музея, неговото ръководство не успява да се концентрира върху обективния научно-изследователски и популяризаторски аспект от работата на ВОК. Опасните политически игри на анархистите около музея спират заедно с разгрома на анархизма в Русия в началото на 30-те години. И музеят, макар и косвено, изиграва в това немалка роля, но не може да измени общото бедствено положение.

Трябва да се каже, че по това време възгледите на самия П. А. Кропоткин и повечето руски анархисти отдавна се разминават. От момента на „дефансизма“ на Кропоткин между тях се отваря непреодолима пропаст. „Да, ние го оплакваме от август 1914 г. – пише анархистът С. Фор през 1921 г. в некролога по повод смъртта на П. А. Кропоткин, – непреодолимо разногласие ни отдели от него“ [Kropotkin, P. 1923, p. 47]. Повечето анархисти са напълно солидарни с Фор, макар тяхната критика да не е толкова рязка [Мкртичан, А. 1992, с. 13]. Това разделение се проявява отчетливо през Първата световна война, когато Кропоткин подкрепя демократичните държави, които за него са преходен стадий по пътя към построяването на анархистично общество. Това признание за положителната роля на някои държави се оценява от много анархисти като „политическа смърт“ на П. А. Кропоткин [Бубенко, О. 2004, с. 67].

Успоредно с това П. А. Кропоткин за своето време е доста символична фигура, която в очите на новата съветска власт се разглежда като неин непосредствен предтеча. Самият Ленин се старее, доколкото може, да поддържа и помага на Пьотър Алексеевич. Това отношение на вождя на болшевиките е обусловено от късната анархистична концепция на Пьотър Алексеевич, която утвърждава, за разлика от повечето идейни руски анархисти, възможността и даже необходимостта да се поддържа новата революционна власт в страната, при условие, че се провъзгласява Руска федеративна демократическа република. Освен това Кропоткин доста по-рано от Ленин обосновава неизбежността от идването на комунистическо обществено устройство, а неговия анархистичен (бездържавен) вариант поставя в отдалеченото бъдеще. По този начин разликите между тях не са толкова в стратегията, колкото в тактиката за постигане на общата цел [Сайтанов, С. 2014, pass...].

Друг въпрос е, че Пьотър Алексеевич е считан за идеен вожд и от руските анархисти, чиито разногласия не им позволяват да се сблизят с Кропоткин, макар че след неговата смърт всички те се стараят да се обединят, използвайки неговото име и наследство. Това наследство са ВОК и Дом музей „П. А. Кропоткин“. Именно обединението в една организация на учени изследователи и хранители популяризатори на творчеството на Кропоткин, от една страна, и анархисти практики и теоретици, стоящи на различни от Кропоткин позиции, които в края на живота си стига до собствени, оригинални възгледи, от друга страна, създават този неразрешим възел от противоречия, който съветските власти решават, не да разплитат, а да разсекат. В резултат и музеят, и Комитетът прекратяват съществуването си. И определяща роля за това изиграва наличието в обществената организация на политически структури, занимаващи се с политическа дейност.

Сътрудничеството на ВОК с болшевишката власт изначално е бомба със закъснител, а предаването на музея на Кропоткин на държавата само ускорява агонията и на музея, и на ВОК. Приемането на покровителството на болшевиките е главната грешка на Общоруския обществен комитет за увековечаване паметта на П. А. Кропоткин, която трагически повлиява за дълги десетилетия и на самия Комитет, и на руските изследвания за Кропоткин като цяло.

Разбира се, от позициите на днешния ден, знаейки как всичко се обръща и за музея на П. А. Кропоткин, и за ВОК не следва да критикуваме членовете на Комитета за допуснатите от тях грешки. Може само да съжаляваме, че предмети, фотографии, документи и части от библиотеката на мислителя не са върнати в Англия, където в най-различни обществени и дори политически кръгове Кропоткин винаги има много почитатели и където му оказват голяма почит и е следвало да се разгърне основната дейност на ВОК. Или във всяка друга европейска демократична държава. Може би не е късно това да бъде направено сега, доколкото идеите на Пьотър Кропоткин и неговото наследство така и не са разбрани и приети в неговата родина, което явно това няма да се случи в обозримото бъдеще нито от руските анархисти, нито от съветската власт, нито от съвременния политически режим.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Архивни източници / Извори

ГАРФ, Фонд 7, Опис 4, Дело 94, Лист 5.

ГАРФ, Фонд 1129, Опис 4, Дело 35а, Лист 238.

ГАРФ, Фонд 1129, Опис 4, Дело 37, Лист 2.

ГАРФ, Фонд 1129, Опис 4, Дело 114.

ГАРФ, Фонд 5969, Опис 1, Дело 100, Листове 158, 160.

ЦГАЛИ, Фонд 1185, Опис 1, Дело 97, Листове 21–23.

ЦГАЛИ, Фонд 1185, Опис 1, Дело 544, Лист 33.

ЦГАЛИ, Фонд 1185, Опис 1, Дело 574. Листове 7–7оборот.

Публикации/Publications

Kropotkin, Peter. 1923 – Peter Kropotkin. The Rebel, Thinker and Humanitarian. Berkeley Heights, N. J., Free Spirit Press. Berkeley Heights, 1923.

Бубенко, О. Н. 2004 – Олег Бубенко. Федерализм как основа будущего общественного устройства в теории П. А. Кропоткина. – В: Конституционализм и федерализм в России (XIX–XX вв.). Барнаул, 2004. [Oleg Bubenko. Federalism as the basis of the future social structure in the theory of P. A. Kropotkin. – In: Constitutionalism and Federalism in Russia (XIX–XX centuries). Barnaul, 2004.]

Леонтьев, Я. В. 1992 – Ярослав Леонтьев. В. Н. Фигнер — председатель Кропоткинского комитета. – В: Труды Комиссии по научному наследию П. А. Кропоткина. Москва, 1992 [Yaroslav Leontiev. V. N. Figner – Chairman of the Kropotkin Committee. – In: Proceedings of the Commission on the Scientific Heritage of P. A. Kropotkin. Moscow, 1992.]

Маркин, В. А. 2002 – Вячеслав Маркин. Неизвестный Кропоткин. Москва, 2002 [Vyacheslav Markin. Unknown Kropotkin. Moscow, 2002.]

Мкртчян, А. А. 1992 – А. Мкртчян. «Всякого угнетателя личности я ненавижу». – В: Труды комиссии по научному наследию П. А. Кропоткина. Вып. 2. Москва, 1992. [A. Mkrtychian. „I hate every oppressor of personality“. – In: Proceedings of the Commission on the Scientific Heritage of P. A. Kropotkin. Issue 2. Moscow, 1992.]

Музей П. А. Кропоткина: Краткое описание и план музея. Ленинград; Москва, 1928 [P. A. Kropotkin Museum: Brief description and plan of the museum. Leningrad; Moscow, 1928.]

Пирумова, Н. М. 1991 – Наталия Пирумова. Гуманизм и революционность Петра Кропоткина. – Вопросы философии, 1991, № 11 [Natalia Pirumova. Humanism and revolutionary spirit of Peter Kropotkin. – In: Questions of philosophy, 1991, № 11.]

Сайтанов, С. В. 2014 – Сергей Сайтанов. Анархо-реформизм П. А. Кропоткина: новая трактовка его поздних общественно-политических взглядов. Москва, 2014. [Sergey Saytanov. Anarcho-reformism of P. A. Kropotkin: a new interpretation of his late socio-political views. Moscow, 2014.]

Старостин, Е. В. 1982 – Евгений Старостин. Историко-революционный мемориальный Музей П. А. Кропоткина. – В: Великий Октябрь и непролетарские партии: Материалы конференции. Москва, 1982. [Evgeny Starostin. Historical and Revolutionary Memorial Museum of P. A. Kropotkin. – In: Great October and non-proletarian parties: Conference proceedings. Moscow, 1982.]

Тюрин, С. 1924 – С. П. Тюрин. Отъезд П. А. Кропоткина из Англии в Россию и его письма. – В: На чужой стороне. 1924. № 4. [S. P. Tyurin. Departure of P.A.Kropotkin from England to Russia and his letters. – Q: On the wrong side. 1924. №. 4.]

Фигнер, В. Н. 1931 – Вера Фигнер. Памяти Кропоткин. – В: П. А. Кропоткин и его учение: Интернациональный сборник. Под ред. и с прим. Г. П. Максимова. Чикаго, 1931 [Vera Figner. In memory of Kropotkin. – In: P. A. Kropotkin and his teachings: International collection. / Ed. and with approx. G. P. Maksimova. Chicago, 1931.]

Щетинов, Ю. А. 1984 – Юрий Щетинов. Крушение мелкобуржуазных контрреволюций в Советской России (конец 1920–1921 г.). Москва, 1984 [Yuri Shchetinov. The collapse of the petty-bourgeois counter-revolutions in Soviet Russia (late 1920–1921 years). Moscow, 1984.]

Интернет базирани източници

Кондратьева, Т. А. 2002 – Татьяна Кондратьева. П. А. Кропоткин о нравственном смысле революции – София: Рукописный журнал Общества ревнителей русской философии. Вып. 5. 2002 [Tatiana Kondratieva. P. A. Kropotkin on the moral meaning of the revolution – Sofia: Manuscript journal of the Society of Zealots of Russian Philosophy. Issue 5. 2002]. – <http://www.eunnet.net/sofia/05-2002/text/0514.html> (доступен: март 2019).

Кропоткин, П. А. 1980 – Петр Кропоткин. (1842–1921). Библиографический указатель печатных трудов. Составитель Старостин Е. В. – Старостин, Евгений. Библиографический указатель печатных трудов. Москва, 1980 [Peter Kropotkin. (1842–1921). Bibliographic index of printed works. Compiled by Starostin E. V. – Starostin, Eugene. Bibliographic index of printed works. Moscow, 1980.]– http://www.oldcancer.narod.ru/bibliogr/PAK_biblio-1980-3.htm (доступен: януари 2020 г.).

Леонтьев, Я. – Ярослав Леонтьев. Вера Фигнер и Кропоткинский комитет [Yaroslav Leontiev. Vera Figner and the Kropotkin Committee]. – <https://www.piter.anarhist.org/figner.htm> (достъпен: януари 2020 г.).

Любина, Г. И. – Галина Любина. Судьба музея Кропоткина [Galina Lyubina. The fate of the Kropotkin Museum]. – <http://www.kropotkin.site/g-i-lyubina-sudba-muzeya-kropotkina> (достъпен: март 2019 г.).

Одолламская, З. – Зинаида Одолламская. Дом Кропоткина [Zinaida Odollamskaya. Kropotkin's house]. – https://www.um.mos.ru/houses/dom_kropotkina/ (достъпен: март 2019 г.).

Палестинская территория: Мемориальный музей Кропоткина в Москве. Автономное действие [Palestinian Territory: Kropotkin Memorial Museum in Moscow. Autonomous action]. – <https://www.avtonom.org>.

Съкращения

ВОК – Всеруски обществен комитет за увековечаване паметта на Пьотър Алексеевич Кропоткин

ОГПУ – Обединена държавна политическа администрация

РСФСР – Руска съветска федеративна република

СССР – Съюз на съветските социалистически републики

ГАРФ – Държавен архив на Руската федерация

ЦГАЛИ – Централен държавен архив за литература и изкуство